

➤ ”Jeesus-känni, paras känni”. Kristillinen
fundamentalismi ja toiseuden
problematiikka Markku Karpion
nuortenromaanissa *Tie auki taivasta
myöten*

—

Susanna Itäkare

E nsimmäisillä nuorisopäivillä [--] oli selvinnyt, että sanalla "maailma" tarkoitettiin Jumalalle vierasta ja vihamielistä ympäristöä, koko Toivonniemen ulkopuolista maata ja turmeltunutta ihmiskuntaa. Jotakin, jonka synty oli aiheuttanut ihmiskunnan elämässä. Se oli langenneen enkelin, Luciferuksen hallitsema, käärmeiden kansoittama rämeikkö. (Karpio 2001, 246, tästä eteenpäin TATM.)

Markku Karpion realistinen¹ nuortenromaanin *Tie auki taivasta myöten* (2001) kuvaa uskonyhteisöä, joka manipuloi jäsenensä uskomaan kriittittömästi yhteisön johtajan julistamaan oppiin. Yhteisöä voi pitää fundamentalistisena muun muassa sen korostaman autoritäärisyyden ja erehtymättömyyden vuoksi. Amerikkalaisesta 1900-luvun alun protestanttisesta liikkeestä fundamentalismin käsite on levinnyt tarkoittamaan eri uskontojen keskenään erilaisia yhteiskunnallisesti suuntautuneita ja konservatiivisia liikkeitä (Bruce 2008, 11–12; ks. Linjakumpu 2020a, 108–109). Karpion romaanissa fundamentalistinen uskonyhteisö on kristillinen ja ei-kirkollinen, joten sitä voi kutsua myös lahkoksi (ks. Ketola 2004). Romanista ei ole aiempaa tutkimusta, mutta muutamissa kirjoituksissa on tarkasteltu sen uskonyhteisön kuvausta (Loivamaa 2018; Rannela 2002).

Tutkin tässä artikkelissa sitä, miten Karpion nuortenromaanissa kristillistä fundamentalismia esitetään jälkisekulaarin yhteiskunnan kontekstissa, jossa uskontojen asema voi olla monin tavoin jännitteinen. Tällöin keskiöön nousee tekstin eri tasoilla osittain ristiriitainen toiseuden problematiikka, mitä yllä esitetty lainauskin kuvastaa. Erityisesti minua kiinnostaa, miten sukupuoli ja seksuaalisuus esitetään. Siinä missä nuortenkirjallisuus on 2000-luvulla tuottanut enenevässä määrin positiivisia esityksiä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta, konservatiivinen kristinuskon tulkinta pitäytyy esimodernissa ja hierarkkisessa mies/nainen -sukupuolijärjestelmässä ja heteronormatiivisuudessa (ks. esim. Heikkilä-Halttunen 2013, 251; Kokkola 2013; Lauttamus & Karkulehto 2017).

Analysoin Karpion romaania lukemalla tekstiä yksityiskohtaisesti ja analysoiden tekstin rakenteellisia seikkoja, kuten kerrontatilannetta, kertojaa, fokaloijaa ja henkilöahmoja. Kehystän Karpion teoksen suomalaiseen postmoderniin uskonnollisuuteen, jota leimaa niin luterilainen ja ortodoksinen valtion/kansankirkko, islam, elinvoimaiset herätysliikkeet kuin maallistuminen, yksilöllistyminen ja uusien hengellisyiden ja henkisyiden muotojen harjoittaminen (ks. Hytönen ym. 2020; Komulainen 2009). Suomi on samanaikaisesti kristillinen, maallinen ja uskonnollisesti monimuotoinen yhteiskunta (Taira 2019, 116). Myös uskonnollinen radikalisoituminen on osa suomalaista uskonnollisuutta, vaikkakin marginaalisena ilmiönä. Tätä yhteiskunnallista kontekstia voidaan kutsua *jälkisekulaariksi*, jossa uskontojen merkitys jälleen tunnustetaan ja niiden paikasta julkisessa tilassa keskustellaan (esim. Moberg & Granholm 2012).

Teoreettisena apuna artikkelissa käytän aiempaa lasten- ja nuortenkirjallisuuden tutkimusta ja teologista tutkimusta, ennen kaikkea uskontososiologiaa ja uskontotiedettä.

Ulkokehän uskonnot suomalaisessa nuortenkirjallisuudessa

Historiallisesti lasten- ja nuortenkirjallisuudella on pitkään ollut didaktinen funktio, joka on ollut jopa tärkeämpi kuin sen poeettinen funktio. Länsimaissa opettavaisuus osana yleistä lasten ja nuorten kansalaiskasvatusta on kytkeytynyt vahvasti kristillisiin arvoihin ja moraaliopetukseen. (Hilbun 2009; Huhtala & Juntunen 2004, 9; Kuivasmäki 1990.) Kristillissiveellinen perusvire leimaa suurinta osaa suomalaista 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun nuorille lukijoille suunnattua kirjallisuutta (Kuivasmäki 1990, 111–126). Suomalaisen nuortenkirjallisuuden irtautuminen perinteisestä koti, uskonto ja isänmaa-arvoperustasta tapahtui kuitenkin suhteellisen nopeasti toisen maailmansodan jälkeen, jolloin nuortenkirjallisuus myös saavutti vakiintuneen itsenäisen aseman aikuisten kirjallisuuden rinnalla (ks. Heikkilä-Halttunen 2013, 247).

Yleiskustantajien kiinnostus uskonnollisaiheisiin ja uskonnollisiin nuortenkirjoihin on ollut Suomessa 1960-luvulta lähtien vähäistä lukuun ottamatta lyhyttä nousukautta 1990-luvulla (esim. Huhtala & Juntunen 2004, 142; Loivamaa 1996; 2018). Kiinnostamattomuus heijastaa ja tuottaa uskontojen – Suomessa ennen kaikkea kristinuskon – epävakaa asemaa sekulaarissa ja jälkisekulaarissa yhteiskunnassa. Uskontojen ja uskonnollisuuden hiipuminen nuortenkirjallisuuden lajissa ilmenee niin uskonnollisten tai uskonnollisaiheisten teosten vähäisessä julkaisumäärässä kuin niiden kriittisessä tavassa esittää uskontoa ja uskonnollisuutta. Uskonnolliset teemat nuortenkirjallisuudessa ovat siirtyneet pääosin uskonnollisten kustantajien erikoisalaksi. Karpion romaanin kaltaisen realistisen nuortenkirjallisuuden, joka joko kuvaa uskontoa tai sitoutuu siihen, paikka onkin siirtynyt mahdollisesti pysyvästi lajin ulkokehälle (ks. Hilbun 2009, 197). Myös sen tutkimus on suhteellisen vähäistä. Useimmat suomalaisista tutkimuksista ovat opinnäytteitä (esim. Loivamaa 1994; 1996; Rintakoski 2000; 2002). Kansainvälisestikin uskontoa ja uskonnollisuutta nuortenkirjallisuudessa on tutkittu melko vähän nimenomaan *realistisen* lasten- ja nuortenkirjallisuuden osalta (esim. Hilbun 2009; de Maeyer et al.[eds] 2005; Smith 2020).

Tutkimuksessa on puhuttu myös uskontojen toiseuttamisesta. Se on osa länsimaiden pitkää modernisaatioprosessia ja valistusprojektia, jossa sekularisaation myötä varsinkin institutionaalisen uskonnon sosiokulttuurinen merkitys ja näkyvyys on vähentynyt. (Taira 2019.) Toiseuden ”käsitteellä kuvataan valtasuhdetta, jossa joku tai jokin ymmärretään paitsi erilaiseksi myös vertauskohtaansa alemmaksi ja jonka seurauksena on arvottava hierarkia. Kyse on lyhyesti sanottuna *kahden asian välisistä eroista* [--].” (Löytty 2006, 147; kurssiivi SI.) Erot, joita luokitellaan ja arvotetaan, tuottavat toiseutta eli *toiseuttavat* (ks. Hall 1999,

152–160). Toiseuttamalla määritellään sitä, mikä on normaalia ja ongelmatonta (Sjö & Häger 2015, 26). Kun toisen erilaisuutta korostetaan, vahvistuu subjektin asema yliveritettynä ja rationaalisen toimijana (Spivak 1994).

Karpion teos edustaa realistista romaanilajia, joka Susanna Leen mukaan on modernisaation ja sekularisaation tuote, ja toisaalta se myös itse tuottaa sekularisaatiota. Romaanilaji kuvaa ihmistä osana sosiaalista todellisuutta ja usein myös psykologisessa kontekstissa. Tällöin Jumalalla, pyhällä ja tuonpuoleisella ei ole romaanissa välttämättä paljonkaan sijaa. (Lee 2006, 11–13; vrt. Itäkare 2004.) Sekularisaatiossa uskonnosta on tullut yksityinen ja yksilöllinen projekti, jonka ei haluta vaikuttavan yhteiskuntaan ja sen rakenteisiin (Hytönen et al. 2020; Sjö & Häger 2015, 39–40). Samaan prosessiin liittyy diskursiivisena vastareaktionä konservatiivinen uskonnollisuus, joskus suoranaisten fundamentalismi (ks. Hawley & Proudfoot 1994, 11–13; Taira 2007), joka haluaa erottautua maallistuneeksi koetusta yhteiskunnasta ja kulttuurista. Jälkisekulaarissa yhteiskunnassa on alettu puhua myös uskontojen deprivatisaatiosta eli osittaisesta *paluusta* julkiseen sfääriin. Fundamentalismia ei yleensä kelpuuteta mukaan yhteiskunnalliseen keskusteluun, joten sen toiseuttaminen ja määrittäminen uhkaavaksi jatkuu. (Taira 2019, 123–125.)

”Köyhä tyttö paratiisissa”

Karpion romaanin kertoja-päähenkilö on abiturientti Heli Piispanen, joka pestautuu kesän ajaksi keittiöapulaiseksi Toivonniemen ”Jumalan Valitut”-uskonyhteisöön. Isän kuoleman jälkeinen aika on ollut masentuneelle Helille vaikeaa. Kun ahdistus käy liian suureksi terapiasta ja lääkähoidosta huolimatta, hän ajattelee mielenrauhan löytyvän Jumalan Valittujen luota. Helin isä on kuullut samaan yhteisöön, samoin hänen isoäitinsä ja setänsä Rafu. Sen sijaan Helin äiti ja sisko pitävät yhteisöä vaarallisena lahkona, ”joka perustuu häikäilemättömään vallankäyttöön ja hyväuskoisten hölmöjen riistoon” (TATM, 162). Jo Helin sukunimi, Piispanen, kertoo että kristinuskolla on hänen elämäntarinassaan suuri merkitys. Toisaalta dimnutiivi antaa piispa-sanalle vähättelevän merkityksen, mikä kuvastaa Helin ambivalenttia suhdetta uskontoon.

Helin liittyminen Jumalan Valittuihin on ratkaisu, johon Zygmunt Baumanin mukaan perustuu yleisestikin fundamentalismin viehätys: se vapauttaa postmodernista kuluttajan vapaudesta kärsivän yksilön pakosta valita erilaisten riskialttiiden ja epätäydellisten valintojen välillä. Fundamentalismi tarjoaa ylimmän auktoriteetin, joka poistaa yksilön vapauden, mutta antaa tilalle itseriittoisen, voimakkaan yhteisön. Fundamentalistiseen yhteisöön liittyttyään yksilön ei enää tarvitse valita mitään, sillä kaikki valinnat on jo tehty hänen puolestaan. (Bauman 1999, 72–75.) Heli tuntee vetoa yhteisöön, joka johtajansa suulla lupaa ratkaista kaikki hänen maanpäälliset ongelmansa – ja antaa vielä kaupanpäällisiksi lupauksen ikuisesta elämästä taivaassa. Myös

*Uskonnolliset teemat nuortenkirjallisuudessa ovat
siirtyneet pääosin uskonnollisten kustantajien
erikoisalaksi.*

aikuisille suunnatuissa nunna-aiheisissa romaaneissa naisen motiivina ryhtyä luostarisisareksi on usein paitsi hengellinen kutsumus, myös jokin kriisi, kuten oman lapsen kuolema tai seurustelusuhteen loppuminen (Itäkare 2005). Lisäksi Karpion fiktio rinnastuu reaalityodellisuuteen. Brenda Brasherin (1998, 42–45) tutkimuksessa pohjoisamerikkalaisten naisten yhtenä keskeisenä syynä liittyä kristilliseen fundamentalistiseen yhteisöön oli niin ikään henkilökohtainen elämänkriisi, kuten aviokriisi.

Heli on romaanin autodiegeettinen kertoja ja yhtä jaksoa lukuun ottamatta myös sen fokalisoija. Kerronta etenee pääsääntöisesti kronologisesti imperfektissä, alkaen vanhan autonrämän ostamisesta, sillä Toivonniemeen kesätöihin ajamisesta ja päättyen yhteisön hylkäämiseen ja omilleen muuttoon. Tapahtuma-ajaksi muotoutuu todennäköisesti 2000-luvun alkuun sijoittuva kesä. Kerronnan kronologian rikkovat kertojan unet, joihin sekoittuu myös fantastisia piirteitä ja jotka kerrotaan preesensissä. Kokonaiskuva Helin menneisyydestä jää hajanaiseksi ja pitkälti lukijan tulkinnan varaan (ks. Rannela 2002, 8).

Kertojana Heli välittää tarinansa kokevan ja kriisissä olevan minän havainnoimana eikä ota etäisyyttä kokemaansa. Kovin luotettavana havainnoijana ja kertojana häntä ei voi pitää varsinkaan tarinan alkupuolella. Luotettavuus kuitenkin kasvaa tarinan kuluessa, kun hän alkaa nähdä uskonyhteisön enemmän ikään kuin sisäistekijän² eli ”teoksen ilmentämien normien” alkuperän silmin (Rimmon-Kenan 1991, 110, 128). Kerronta muuttuu reflektiivisemmäksi ja kriittisemmäksi, kun Heli alkaa kuunnella läheistensä varoituksia lahkosta. Toiseusproblematiikan näkökulmasta tämä tulkinta tosin voi olla ongelmallinen, sillä se tarkoittaa Helin asettumista sisäistekijän edustaman rationaalisen aikuisvallan alle, *toisen* positioon.

Maria Nikolajevan mukaan lasten- ja nuortenkirjallisuutta leimaa aikuisnormatiivisuus (*actonormativity*), jossa aikuisuus näyttäytyy normina ja lapsuus ja nuoruus alistettuna toiseutena. Aikuiset käyttävät valtaa kasvattaessaan ja sosiaalistaessaan lapsia ja nuoria aikuisuuteen. (Nikolajeva 2010, 7–9.) Aikuisnormatiivinen funktio toteutuu myös Karpion nuortenromaanissa: rationaa-

liseen ja kriittiseen aikuisuuteen kasvaminen merkitsee irratiionaaliseksi, jopa infantiiliksi kuvatun uskonnon hylkäämistä.

Keskellä rauhallista maalaisympäristöä sijaitseva Toivonniemi hyvin hoidettuine taloineen ja puutarhoineen sekä ystävällisine asukkaineen näyttäytyy Helille aluksi maanpäällisenä paratiisina. ”Köyhä tyttö paratiisissa -fiilis” (TATM, 22), hän ajattelee. Voimakkaimman vaikutuksen Heliin tekee yhteisön hengellinen johtaja, Jumalan voidelluksi kutsuttu Toivo Kähkönen: ”Noin viisikymppinen mies täytti oviaukon. Tuntui kuin taivaallinen diskostrobo olisi säpsättänyt edessäni. Kirkas. Lämmin. Vain urkujen mahtipontinen pauhu puuttui, mutta kuulin sen joka tapauksessa. Sieluni korviin”. (TATM, 23.) Karismaattinen maallikkosaarnaaja on yhteisössään erehtymätön opillinen auktoriteetti ja Jumalan edustaja (ks. Linjakumpu 2020a, 112–113).

Vähitellen Heli alkaa ihmetellä lahkonjohtajan alkoholinkäyttöä, tämän kalliisti sisustettua kotia ja Mersua, vaikka johtaja saarnaa synnin saastuttamasta mammonasta. Kylällä johtajaa kutsutaan ”Kavaltaja-Kähköseksi”, joka huijaa uskollisilta seuraajiltaan rahat. Heli myös sattumalta kuulee ja näkee osia Kähkösen ja hänen vaimonsa Golgata -imitaatiosta:

Naisen ääni huusi: ”Juutalaisten kuningas!” [-] Sisältä kuului kolahdus ihan kuin jokin painava esine olisi kaatunut lattialle. Sitten kuului tukahnutun ”Golgata! Golgata!” -huuto. En ollut ihan varma, oliko se Kähkönen. Ikkunasta heijastuva aurinko häikäisi pahasti, mutta onnistuin näkemään jonkun tumma-asuisen hahmon ryntäävän ulos huoneesta. [-] Saarnaaja puuskutti oviaukossa. Se oli pukeutunut purppuranpunaiseen silkkiamutakkiin, ja se oli hikinen ja punakka kuin olisi tullut suoraan kuntosalilta tai saunasta. (TATM, 55–56.)

Myöhemminkin Heli näkee lahkonjohtajan pukeutuneena samaan purppuranpunaiseen aamutakkiin, ja ”päässä oli se sama piikkilankaruunu, jota se viimeksi oli piilotellut selkensä takana” (TATM, 131). Marika Rintakosken (2002, 227; vrt. 242) mukaan 1990-luvun realistisissa suomalaisissa nuortenromaaneissa uskovaisuuteen liitetään stereotyyppisesti ”suvaitsemattomuus, ankaruus, itsensä nostaminen muiden yläpuolelle sekä uskon voimakas esiin tuominen joko pukeutumisen, eleiden tai tekojen avulla”. Karpion romaanin kohdalla listaan voi lisätä myös seksuaalisuuteen liittyvät perversiot, mihin yllä lainatun maallikkosaarnaajan koomisen ja erotisoidun *imitatio Christinkin* voi tulkita viittaavan (vrt. Itäkare 2008). *Imitatio Christissa* on kysymys kristillisestä perinteestä, jossa uskova osallistuu Kristuksen kärsimykseen ja ristinkuolemaan esimerkiksi paastoamisella (Bynum 1989). Maallikkosaarnaajan käsissä Golgata muuttuu jonkinlaiseksi saunailan esileikiksi. Kähkönen onkin koomisuudessaan ja tekopyhyydessään karikatyyri uskovaisesta yleensä ja erityisesti ”kiihkouskovaisen” lahkon johtajasta (ks. Sjö & Häger 2015, 38–39). Naurettava karikatyyri tuo särön pääosin realistiseen kerrontaan ja paljastaa Helin vähitel-

len heräävän kriittisyyden kuvaamaansa kohdetta kohtaan. (Vrt. Laakso 2014, 293.)

Teoksen sisäistekijän normien ja vallan alle asettuen Heli alkaa tarinan edessä kyseenalaistaa koko kristinuskon (vrt. Nikolajeva 2003, 12). Kyseenalaistamisessa yksi strategia on komiikka. Heli viljelee parodiaa ja pilkkaa esimerkiksi yrittäessään keksiä yhteisön nuorisopäivien leiripaitoihin nasevia tekstejä: ”Jeesus-känni, paras kanni! Jeesus pitää virkeämpänä kuin ecstasy! Jeesus on varmempi kuin kymmenen päällekkäistä kondomia! [-] Jeesuksen pakoputki ei pidä jumalaton pärinää!” (TATM, 182–183.) Parodiassa on kyse toisen tekstin jäljittelystä ja toistosta, jossa siihen otetaan kriittinen etäisyys (Hutcheon 1988, 26–27). Lainauksessa Heli pilkkaa kristinuskoa yleensä ja erityisesti yrityksiä uudistaa uskonnollista kieltä nuoria puhuttelevaksi.

Fundamentalistinen uskonyhteisö vs. syntinen maailma

Useimmat uskonnolliset yhteisöt rakentuvat hegeliläis-marxilaisen ideaaliyhteisön periaatteiden mukaisesti. Tällöin yhteisö eli kulttuuris-sosiaalis-poliittinen yksikkö ymmärretään yhdeksi subjektiksi, *abstraktiksi yleistahdoksi*. (Pulkinen 1998, 11, 120.) Uskonnollinen yhteisö pyrkii muodostumaan yhden subjektin homogeeniseksi yhteisöksi, jonka jäsenillä on yksi, yhteinen idea Jumalasta ja yksi päämäärä: pelastus ja iankaikkinen elämä. Yksittäinen identiteetti hahmottuu osaksi yhteisöllistä, monadista subjektia (Linjakumpu 2020a, 112).

Yhteisön hahmottuessa abstraktiksi yleistahdoksi, joka vieläpä kokee toteutavansa itsensä Jumalan tahtoa, subjekti joutuu alistamaan oman tahtonsa sen alle: ”Kaikki lähtee siitä, että pitää luopua omasta tahdostaan!” (TATM, 246), on Karpion romaanissa Jumalan Valittujen teologian lähtökohta. Ne, jotka eivät pysty tähän, jätetään auttamatta yhteisön ulkopuolelle. Näin yhteisö rakentuu ulossulkemisen logiikalle (ks. Pulkinen 1998, 43–44). Toivonniemen keittiöllä puhutaan salaperäisestä, yhteisöstä karkotetusta ”pirun kyykäärmeestä” (ks. TATM, 63). Helin kyselyt asiasta tukahdutetaan, sillä ennen kastetta hän on ulkopuolinen, jolle ei kerrota yhteisön sisäisiä asioita. Sen sijaan hänen tekemisiään vahditaan. Tulevalle Jumalan Valitulle sopiva ruoka, juoma, ajattelutapa, puhutapa, seura ja toiminta ovat ankaran rangaistuksen uhalla tarkoin säänneltyjä (ks. Linjakumpu 2020a, 112; Rannela 2002, 8). Entiselle poikaystävälleen Kurpitsalle Heli itkee: ”Mä en voi tajuta, mi-miks Rafu ei kertonu mulle mitään Jumalan Valittujen säännöistä” (TATM, 171). Helin ihmettely perustuu sekulaariin ajatteluun, jossa yksilö tulee ennen (uskonnollista) yhteisöä. Yhteisön tehtävänä on tällöin tukea yksilöä, ei asettaa hänelle rajoituksia. (Ks. Sjö & Häger 2015, 39.) Fundamentalismissa ajattelutapa on täysin päinvastainen.

Aini Linjakumpu (2020a, 111–113) nostaa uskonnollisen yhteisön fundamentalistisista piirteistä keskiöön uhkan tunnun, opillisen valikoivuuden ja ajatuksen erehtymättömyydestä, yhteisöllisen eksklusiivisuuden, autoritaa-

risen hallintatavan yhdistettynä maallikkovaltaisuuteen ja korostuneen kiinnostuksen ihmisen ulkoiseen käyttäytymiseen. Näiden kriteerien perusteella Jumalan Valitut on fundamentalistinen lahko ja yhteisö, jonka oppiin kuuluu ulkopuolisen maailman toiseuttaminen ja jopa demonisointi (ks. Linjakumpu 2020a, 112; Taira 2006, 142–144). John S. Hawleyn ja Wayne Proudfootin (1994, 27) mukaan fundamentalismi on fiksoitunut rajojen vetämiseen ja erilaisten toiseuksien määrittämiseen. Jumalan Valittujen apokalyptisen opetuksen mukaisesti tuomiopäivä on tulossa pian ja kaikki yhteisön ulkopuoliset joutuvat kadotukseen, jos he eivät sitä ennen tee parannusta ja liity yhteisöön, joka vie heidät paratiisiin. Jopa ”muut lahkot ja uskonnot olivat valepukuisia saatanan seurakuntia” (TATM, 80). Yhteisön yhteenkuuluvaisuutta ei vahvisteta positii-visesti esimerkiksi yhteisellä kielellä, traditiolla ja arvoilla, vaan negatiivisesti erottautumisella uhkaavista ulkopuolisista (ks. Löytty 2006, 106). Seurauksena on kärjistetty vastakohtaisuus, jossa kahden ryhmän nähdään olevan *joka suhteessa* toistensa vastakohtia (mt. 126, 147–148).

Myös Jumalan Valittujen ulkopuolinen yhteiskunta toiseuttaa lahkoon. Helin evankelioidessa läheisen marketin pihalla hän saa osakseen vihamielisyyttä ja pilkkaa. ”Ton sä voit kuule ihan vapaasti tunkea vaikka sen huijarisaarnajan perseeseen” (TATM, 79), nauraa eräs mies Helille hänen tarjotessaan tälle Jumalan Valittujen esitettä. Monissa kristillisissä nuortenkirjoissa uskovaisten kohtaama halventava nimittely kertoo siitä, mitä kristitty voi uskonsa vuoksi joutua kokemaan ”pahassa maailmassa” (Rintakoski 2002, 233). Myös Karpion romaanissa uskonyhteisön ja sen ulkopuolisen maailman toiseuttaminen on molemminpuolista.

Fundamentalismin toiseuttama (lesbo)nainen Toivonniemessä

Fundamentalistiset liikkeet kannattavat esimodernia sukupuolijärjestelmää, jossa naisilla ja miehillä on omat, tarkkaan säännellyt elämänsä ja tehtävänsä. Järjestelmän rapauttanut modernisaatio feminismeineen nähdään vihollisena, jota vastaan on taisteltava pyhien patriarkaalisten perhearvojen puolesta. (Bruce 2008, 30–31, 114–115; vrt. Linjakumpu 2020a, 114.) Karen McCarthy Brownin mukaan juuri naisten kontrollointi on väistämätön osa fundamentalismia, joka on syntynyt valistuksen rationalismin aiheuttamasta pettymyksestä. Pyrkiessään kaoottiseksi koetun maailman hallintaan fundamentalistit fokuoivat rationalismin tavoin tietoiseen valintaan ja kieltävät ei-kielellisen ja ei-rationaalisen merkityksen myös uskontulkinnassaan. Epäilyksenalaisiksi nousevat erityisesti lihallisuus, seksuaalisuus ja kuolevaisuus. Koska patriarkaatissa nainen äitinä edustaa niitä kaikkia, naisen ja hänen lihansa kontrollointi on tärkeä osa fundamentalismia. (Brown 1994, 175–176, 188–189.)

Karikatyyrimaiset, toiseuttavat representaatiot kuitenkin edistävät polarisaatiota ja vaikeuttavat uskonyhteisöjen ja yhteiskunnan välistä dialogia, joka olisi tärkeää jo yhteiskuntarauhankin takia.

Toivonniemen fundamentalistisessa yhteisössä ei puhuta eksplisiittisesti naisen asemasta tai miesten ja naisten välisistä suhteista. Lahkonjohtaja on kuitenkin perinteisenä patriarkkana esiintyvä mies, ja hänen vaimonsa, Neitsyt Marian mukaan nimetty Marjatta jää kulisseyksissä kainosti hymyileväksi sivuhenkilöksi, joka alistuu miehensä ja Jumalan tahdon alle. Yhteisön ja perheen ideaalimalliksi nousee yllättäen Avara luonto -dokumentin leijonalauma. Luontodokumentti kertoo sitä katsoville, Toivonniemen yhteisöön kuuluville heteronormatiivisesta sukupuolijärjestelmästä kaiken oleellisen. Vaikka leijonalauman ydinjoukon muodostavat naaraat ja pennut, sen johtaja on uros, ja niskoitteleva naaras karkotetaan laumasta. Naaraat puolustavat henkensä kaupalla pentujaan uuden johtajauroksen hyökkäyksiltä, mutta silti uros onnistuu tappamaan toisen uroksen jälkeläiset. ”Naaras suostuu paritteluun pian sen jälkeen, kun pennut ovat kuolleet...” (TATM, 197–198). Yhteisölle luontodokumentti alleviivaa, että naisen tehtävänä on synnyttää ja hoivata lapsia, mutta vielä sitäkin tärkeämpää on miehen totaaliseen, myös seksuaaliseen, valtaan alistuminen. (Vrt. Hawley & Proudfoot 1994, 30–33.)

Heli ystävystyy yhteisön hylkäämän Elisan kanssa, joka yhä liikkuu yhteisön liepeillä. Elisa erotettiin Jumalan Valituista, koska hän rakastui toiseen yhteisön jäseneseen Päiviin ja tunnusti tunteensa tälle. Karkottamista voi pitää ryhmän sisäisenä väkivaltana, joka on osa toiseuttamisen prosessia (ks. Linjakumpu 2020b, 130). Fundamentalistisissa yhteisöissä hengellinen väkivalta on yleensä piiloista ja liittyy yhteisöjen tavanomaiseen toimintaan kuten sielunhoitoon (mt. 130–132). Toivonniemessäkin hengellinen väkivalta, joka kohdistuu etenkin ”tottelemattomiin” naisiin, saadaan näyttämään hurskaalta synnin vihaamiselta ja yhteisön suojelemiselta saatanalta.

Fundamentalismi määrittelee homoseksuaalisuuden synniksi, mitä perustellaan kirjaimellisella Raamatun tulkinnalla (Peltonen 2007, 62–63). Jumalan Valituissa homoseksuaalisuus on yksi jäsenen erottamisperuste muun muassa alkoholismien ja politiikkaan osallistumisen ohella. Elisa on ”langennut enkeli”

(TATM, 40), joka tulee karkottaa taivaallisesta yhteisöstä (ks. Itäkare 2005, 252). Kun lesbinen syntipukki on viskattu yhteisön ulkopuolelle, Toivonniemi säilyy ainakin näennäisesti täydellisen heteroseksuaalisena linnakkeena.

Elisan kohtalosta kuultuaan Helin kielteinen suhtautuminen homoseksuaalisuuteen alkaa muuttua. Reaalitodellisuudessakin kohua herättänyt Elisabeth Ohlsonin valokuva näyttely (ks. Silvanto 2002) toimii emansipatorisena intertekstinä, joka vapauttaa Helin homofobisesta kristinuskon tulkinnasta:

En ollut kuullut kenenkään toivonniemeläisen puhuvan Elisabeth Ohlsoninimisestä valokuvaajasta, jonka näyttely oli juuri avattu Helsingissä. Kirkonmiehet olivat järjestäneet siellä mielenosoituksen, koska ne eivät voineet hyväksyä Ohlsonin näkemystä Jeesuksesta transvestiittien, homojen, narkareiden, aids-potilaiden ja muiden syrjittyjen ystävänä. (TATM, 91.)

Minä muistin äkkiä äidin luona lukemani uutisen Elisabeth Ohlsonista ja sen paheksutuista valokuvista, ja tiukasta vastustuksestani huolimatta päässäni kävi kysymys, että eikö Jeesus nimenomaan kehottanut rakastamaan kaikkia syrjittyjä ja vainottuja. (TATM, 103.)

Mitä paremmin Heli tutustuu niin Elisaan kuin lahkonjohtajaan, sitä enemmän alkaa inklusiivista rakkautta korostava näkemys voittaa hänen mielessään. Kirjeessään Rafulle Heli toteaa: *”Mä haluan rakastaa toista ihmistä, enkä jotain ahdasta tulkintaa Raamatusta. [--] Varsinaisesti mun silmät aukes, ku mä törmäsin Jumalan Valituista karkotettuun Elisaan. Se on hyvä ja ihana ihminen!”* (TATM, 229; kursiivi alkutekstissä.) Kirje on vahva vastadiskurssi Jumalan Valittujen uskonnollisesti perustellulle homofobialle. Homoseksuaalisuus ei romaanissa näyttäytyäkään ongelmana kuin konservatiivisille kristityille (vrt. Kokkola 2013, 98).

Helin kirjeeseen kirjoittama halu voisi olla nimenomaan lesbistä halua. Helin ja Elisan yhteen muutto romaanin lopussa voi kertoa rakkaussuhteen alusta, vaikka toisaalta loppu vihjaa myös siihen, että Helin ja hänen poikays-tävänsä epävakaa seurustelusuhde olisi viriämässä uudestaan. Lesbisen halun kokeminen ja sitä kautta naisuhteen ja lesbisen identiteetin rakentaminen olisi luonteva päätepiiste Helin tarinalle, joka nuortenkirjallisuuden hegemonista konventiota seuraten on ennen kaikkea nuoren kasvukertomus kohti aikuisuutta (ks. Trites 2014). Tällöin Karpion romaani asettuisi nuortenkirjallisuuden queer -traditioon, joka representoi ja affirmoi seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuutta (ks. Kokkola 2013, 95–135). Heli kasvaa paitsi mahdolliseen lesbouteen, myös aikuiseen kriittiseen ajatteluun, jolloin hän osaa arvioida lahkonjohtajaa sekä Jumalan Valittujen maailman ja naiset toiseuttavaa uskonyhteisöä huomattavasti tarkkasilmäisemmin kuin tarinansa alussa. Elisan tukemana Heli lopulta jättää lahkon ja palaa maalliseen elämään. Tarina päättyy toiveikkaisiin muuttotunnelmiin.

Fundamentalismi äärimmäisenä toiseutena

Tie auki taivasta myöten kuvaa Helin kasvuprosessia, jossa hän erinäisten tapahtumien kautta ymmärtää, että Jumalan Valitut on sairas ja vaarallinen lahko. Opetuksessaan lahkonojohtaja Kähkönen toiseuttaa yleensä maailman ja erityisesti (lesbo)naiset, jotka eivät alistu hänen tahtoonsa.

Sisäistekijä ja lopulta myös Heli sisäistekijän äänenä demonisoivat maallikosaarnaaja Kähkösen ja hänen lahkonsa. Sisäistekijän ja kertoja-päähenkilö Helin hierarkkinen suhde sisältää myös toiseuttavan ulottuvuuden. Se edustaa aikuisnormatiivista ja sekulaaria ”järjen ääntä”, jonka vallan alle Heli kasvuprosessissaan alistuu (ks. Nikojaleva 2010, 7–9). Jumalan Valittujen fundamentalismi alkaa näyttäytyä Helille äärimmäisessä toiseudessaan ja pahuudessaan käsittämättömänä (vrt. Löytty 2006, 198–199). Heli ei ole näkemyksessään yksin; jopa uskontososiologiassa on pohdittu, ovatko fundamentalistit hulluja, koska heidän ajattelutapansa on niin outo (Bruce 2008, 113–122).

Kirjeessään sedälleen Rafulle Heli toteaa Jumalan Valittujen johtajasta: ”*Se on hullu pikkuhitleri, eikä mikään Jumalan voideltu!*” (TATM, 229; kurssiivi alkutekstissä). Täten lahkonojohtaja näyttää rappeutuneena ihmispetona, joka houkuttelee yhteisönsä etenkin naisia näyttämällä taitavasti lempää ja ymmärtävää isähahmoa (vrt. Trites 2000, 54–69). Monille nuortenkirjoille tyypillisesti romaani pyrkii kasvattamaan nuoria lukijoitaan (ks. Heikkilä-Halttunen 2013, 251; Nikolajeva 2010). Didaktinen funktio edellyttää tekstuaalista, autoritääristä prinssiippiä, tässä tapauksessa sisäistekijää, joka kykenee erottamaan oikean ja väärän nuoria henkilöihahmoja ja lukijoita paremmin ja johdattamaan heitä siten oikealle moraaliseen tielle. Tällä kertaa nuoria ei varoitella päihdeiden tai seksisuhteiden vaaroista, vaan varoitukset kohdistuvat fundamentalistiseen lahkoon. Kasvatus ei toteudu pelkästään vakavan varoitelun vaan myös parodian ja pilkan avulla. Didaktinen funktio vaatii nuorisoa uhkaavan *toisen* rakentamista, ja maallistuneessa yhteiskunnassa konservatiivinen uskonto näyttää luontevasti sellaisena (ks. Sjö & Häger 2015, 40–41). Karpion romaani tuleekin uusintaneeksi kaikkein stereotyyppisimpiä esityksiä uskonyhteisöistä niin henkilöihahmojen, kerronnan kuin teemojen osalta. Jos (jälki)sekulaari yhteiskunta haluaa torjua uskonnon mielipuolisena ja sopeutumattomana, se myös haluaa uskonnon sopivan tuohon määritelmään (Sjö & Häger 2015, 41).

Karpion romaanissa ei esiinny ainoatakaan positiivisesti kuvattua uskonnollista yhteisöä tai uskovaa hahmoa. Heli ei hylkää kokonaan uskoa Jumalaan mutta ajattelee Jumalan löytyvän toisesta ihmisestä, ei instituutioista tai dogmeista. Juuri tällainen yksityisen alueelle rajattu uskonto on sekulaarin ajattelun ytimessä (ks. Taira 2019, 123).

Romaanin kokonaistulkinnassa merkittävin havainto on fundamentalistisen lahkono toiseuttava representaatio, joka ei ole suinkaan ainutlaatuisen. Fundamentalistit esitetään usein esimerkiksi julkisessa puheessa kyseenalaisina

toisina, jotka vastustavat kaikkea sitä, mitä liberaaleina ja tasa-arvoisina itseään pitävät ihmiset haluavat kannattaa (Hawley & Proudfoot 1994, 18). Toiseuttavia elementtejä esiintyy myös muissa nuortenromaanien uskonlahkokuvauksissa.³ Karpion romaanissa fundamentalistinen yhteisö esitetään naisvihamieliseksi ja homofobiseksi. Yhteisöstä lähteminen merkitsee vapautumista – ikään kuin naisvihaa ja homofobiaa ei olisi myös yhteisön ulkopuolisessa maailmassa (vrt. Itäkare 2005). Romaani hukkaa mahdollisuutensa toiseuden tunnustamiseen, joka voisi avata kohtaamisen ja vuoropuhelun esittämisen maailman ja uskon-yhteisön välillä. Tämän ei tarvitsisi tarkoittaa sitä, että romaanin kuvaaman fundamentalistisen lahkun arvot ja näkemykset hyväksyttäisiin (ks. Sjö 2011, 151).

Jälkisekulaarissa yhteiskunnassa kiinnostus uskontoihin on virinnyt uudestaan, kunhan ne näyttäytyvät demokraattisia menettelytapoja kannattavina keskustelukumppaneina vetoamalla ”tuonpuoleiseen tai jumalien tahtoon” (Taira 2019, 124). Uskonnot tulevat nykyaikana näkyviksi julkisessa tilassa erityisesti median ja (populaari)kulttuurin kautta (Pesonen ym. 2011, 13–14; Sjö & Häger 2015, 40; Taira 2019, 116–117). Uskonyhteisön toiseuttaminen ja esittäminen naisvihan, homofobian ja hengellisen väkivallan tyyssijana kertoo paljon siitä, millaisena jälkisekulaari yhteiskunta haluaa nähdä itsensä: tasa-arvoisena, yhdenvertaisena, suvaitsevaisena ja turvallisena tilana kaikille. Näistä arvoista radikaalisti poikkeavat ajattelu- ja uskomistavat on helpompi sysätä jonkin toisen harteille kuin kohdata omassa piirissään. On äärimmäisen tärkeää, että naisvihasta, homofobiasta ja hengellisestä väkivallasta kirjoitetaan nuortenkirjallisuudessa. Karikatyyrimaiset, toiseuttavat representaatiot kuitenkin edistävät polarisaatiota ja vaikeuttavat uskonyhteisöjen ja yhteiskunnan välistä dialogia, joka olisi tärkeää jo yhteiskuntarauhankin takia. Tarvitsemekin aiempaa moninaisempia representaatioita uskonnoista ja toisaalta kriittistä lukutaitoa, jolla analysoida uskonnollisia ja uskonnollisaiheisia nuortenkirjoja (ks. Sjö & Häger 2015, 41).

Merkkejä muutoksesta on jo olemassa. Fantasisessa nuortenkirjallisuudessa (ks. Levy & Mendlesohn 2016, 161–193) on viime vuosikymmeninä koettu jopa eräänlaista uskonnollista renessanssia, joka kytkeytyy jälkisekulaariin yhteiskuntaan (Smith 2020; Wend-Walker 2013; 2018).⁴ Jälkisekulaari suomalainen realistinen nuortenkirjallisuus odottaa vielä tekijäänsä.

Viitteet

1 Ymmärrän realismin Päivi Lappalaista (1998) myötäillen ”kirjoittamis- ja lukemistapana, joka on samanaikaisesti yhtäältä sidoksissa tiettyyn historialliseen aikaan ja paikkaan ja toisaalta ylittää historiallisen

periodityylin rajat” (Itäkare 2005, 48). Realismin vakiintuneet konventiot, kuten ”pyrkimys juonelliseen lineaarisuuteen ja kerronnalliseen sulkeumaan, kerronnan objektiivisuuden ihanne, kielen kuvallisuus-

den niukkuus ja referentiaalisuuden korostaminen, koherenttien, yksityiskohtaisesti kuvattujen henkilöhaahmojen rakentaminen” (mt. 48) rakentavat realistisen tekstin mimeettistä illuusiota. Karpion romaanissa on selkeä pyrkimys mimeettiseen illuusioon, vaikka kaikki edellä mainitut konventiot, kuten kuvallisuuden niukkuus, eivät olekaan siitã tuotettavissa.

2 Strukturalistinen sisãistekijãn kãsite on herãttãnyt kirjallisuudentutkimuksessa keskustelua 1960-luvulta lãhtien. Jotkut tutkijat kuten David Herman ja Vera Nunning ovat hylãnneet kãsitteen epãmããrãisenã ja tarpeettomana (esim. Kindt & Mũller 2006). Kãytãnnõllisistã syistã kãytãn sisãistekijãn kãsitettã tãssã artikkelissa. Elli-Mari Aholan (2018, 61) sanoin: ”kãsitteen ensisijainen tehtãvã on viitata kertojaa korkeampaan tekstin kokonaisuudesta vastaavaan toimijaan ja samalla vãlttãã viittaaminen

todelliseen tekijããn”.

3 Vaarallinen lahko voi nuortenkirjallisuudessa olla joko uskonnolliseen tai muuhun ideologiaan perustuva. Esimerkkejã tãllaisista representaatioista ovat Emma Clinen *The Girls* (2016), Cecilia Lidbeckin *Familjen* (2020), Peter Pohlin *Sekten: en sann historia* (2005) ja Suomessa Salla Simukan *Valkea kuin lumi* (2013) ja Maria Aution *Lohikããrmekesã* (2018). Suomalaisessa aikuistenkirjallisuudessa konservatiivista uskonyhteisõã – ei kuitenkaan varsinaista lahkoa – on viime vuosina kuvattu esimerkiksi Pauliina Rauhalan romaaneissa *Taivaslaulu* (2013) ja *Synninkantajat* (2018).

4 Esimerkkeinã tãstã jãlkisekulaarista ilmiõstã mainittakoon Lois Lowryn *The Giver Quartet* -sarja (1993–2012) ja Maria Turtshchaninoffin romaani *Maresi. Krõnikor frãn Rõda klostret* (2014).

Aineisto

Karpio, Markku 2001. *Tie auki taivasta myõten* [=TATM]. Helsinki: Otava.

Kirjallisuus

Ahola, Elli-Mari 2018. Kertoja ja sisãistekijã maailmanrakentajina Jari Tammen Kalevala-muunnelmaromaanissa *Kalevan solki. Avain - Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 15(2), 58–75. DOI: 10.30665/av.73020.

Bauman, Zygmunt 1999. Postmodern Religion? Teoksessa *Religion, Modernity and Postmodernity*. Ed. Paul Heelas. Oxford, Malden: Blackwell, 55–78.

Brasher, Brenda E. 1998. *Godly Women: Fundamentalism and Female Power*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Brown, Karen McCarthy 1994. Fundamentalism and the Control of Women. Teoksessa *Fundamentalism and Gender*. Ed. John Stratton Hawley. New York & Oxford: Oxford University Press, 175–201.

Bruce, Steve 1999. Cathedrals to Cults: The Evolving Forms of the Religious Life. Teoksessa *Religion, Modernity and Postmodernity*. Ed. Paul Heelas, with the assistance of David Martin and Paul Morris. Oxford & Malden: Blackwell, 19–25.

—2008. *Fundamentalism*. Second Edition. Cambridge & Malden: Polity.

- Bynum, Catherine Walker 1989. The Female Body and Religious Practice in the Later Middle Ages. Teoksessa *Fragments for a History of the Human Body. Part One*. Ed. Michel Feher, Ramona Naddaff & Nadia Tazi. New York: Zone, 160–219.
- Hall, Stuart 1999. *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.
- Hawley, John S. & Wayne Proudfoot 1994. Introduction. Teoksessa *Fundamentalism and Gender*. Ed. John Stratton Hawley. New York, Oxford: Oxford University Press, 3–44.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2013. Lasten- ja nuortenkirjallisuus kyseenalaistaa ja ottaa kantaa. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetiikkaa*. Toim. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi. Helsinki: SKS, 247–271.
- Hilbun, Janet 2009. The Role of Protestant Christianity in Young Adult Realistic Fiction. *Journal of Religious & Theological Information* 7(3–4), 181–201. DOI: 10.1080/10477840903103481.
- Huhtala, Liisi & Katariina Juntunen 2004. *Ilosaaren seutuvilta. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden historiaa ja tutkimusta*. Jyväskylä: BTJ Kirjastopalvelu.
- Hutcheon, Linda 1988. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York & London: Routledge.
- Hytönen, Maarit, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen, Hanna Salomäki & Jussi Sohlberg 2020. Johdopäätökset. *Uskonto arjessa ja juhlassa. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2016–2019*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 134. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus, 251–266.
- Itäkare, Susanna 2004. Pala taivasta, pala maata – englantilainen katolinen romaani 1900-luvulla. *Avain - Kirjallisuuden tutkimuksen aikakauslehti* 1(1), 24–40. DOI: 10.30665/av.74597.
- 2005. *Emme ole enkeleitä. Katolisten naissäätökuntalaisten sukupuolitetut representaatiot 1900-luvun loppupuolen romaaneissa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- 2008. Pervot pidot pappilassa. Eugênio Giovenardin romaani *Isä Belmiron rikos* katolisen kirkon seksuaalietiikan haastajana. *Teologinen aikakauskirja – Teologisk tidskrift* 113(4), 333–351.
- Ketola, Kimmo 2004. Lahko eri kulttuureissa. *Teologinen aikakauskirja – Teologisk tidskrift* 109(6), 524–530.
- Kindt, Tom & Hans-Harald Müller 2006. *The Implied Author: Concept and Controversy*. Trans. Alastair Matthews. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Kokkola, Lydia 2013. *Fictions of Adolescent Carnality: Sexy Sinners and Delinquent Deviants*. Amsterdam: John Benjamins Pub. Co. DOI: 10.1075/clcc.1.
- Komulainen, Jyri 2009. Monien uskontojen Suomi. Teoksessa *Luterilaisen Suomen loppu? Kirkko ja monet uskonnot*. Toim. Jyri Komulainen & Mika Vähäkangas. Helsinki: Edita, 12–40.
- Kuivasmäki, Riitta 1990. *Siivollisuuden tuntoa ja ylevätä kauneuden mieltä. Suomenkielinen nuoriskokirjallisuus 1851–1899*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. *Jyväskylä Studies in the Arts* 34.
- Laakso, Maria 2014. *Nonsensesta parodiaan, ironiasta kielipeleihin. Monitasoinen huumori ja kaksoisyleisön puhuttelu Kari Hotakaisen Lastenkirjassa, Ritvassa ja Satukirjassa*. Tampere: Tampereen yliopisto. *Acta Universitatis Tamperensis* 1896.
- Lappalainen, Päivi 1998. Realismista – puolesta ja vastaan. Katsaus realismia koskeviin keskusteluihin. Teoksessa *Uudessa valossa. Kirjoituksia realismin kysymyksestä*. Toim. Päivi Lappalainen. Turku: Turun yliopisto. Taiteiden tutkimuksen laitos, Sarja A, N:o 38, 15–57.
- Lauttamus, Riikka & Sanna Karkulehto 2017. Heteronormeja vastustavan tyttöyden kompensatiot Siiri Enorannan Surunhauras, lasinterävä ja Maria Turtschaninoffin Anaché: Myter från akkade-nuortenfantasiaromaaneissa. *Sukupuolentutkimus – Genusforskning* 30(3), 25–37.
- Lee, Susanna 2006. *A World Abandoned by God: Narrative and Secularism*. Lewisburg: Bucknell University Press.
- Levy, Michael & Farah Mendlesohn 2016. *Children's Fantasy Literature: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9781139087421.

- Linjakumpu, Aini 2020a. Fundamentalismi. Teoksessa *Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia*. Toim. Heikki Pesonen & Tuula Sakaranaho. Helsinki: Gaudeamus, 108–116.
- 2020b. Väkivaltata. Teoksessa *Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia*. Toim. Heikki Pesonen & Tuula Sakaranaho. Helsinki: Gaudeamus, 126–134.
- Loivamaa, Ismo 1994. *Uskonto lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- 1996. *Nuortenkirjan villit vuodet. Nuortenkirjallisuuden muutosilmiöitä 1990-luvun alussa*. Turku: Cultura. Tyyris Tyllerö 1996(2).
- 2018. Jumala sulki kännykän. *Lapsen maailma. Lastensuojelun Keskusliiton lehti*. <https://lapsenmaailma.fi/artikkeli/jumala-sulki-kannykan/> (3.6.2021).
- Löytty, Olli 2006. *Ambomaamme. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut*. Tampere: Vastapaino.
- de Maeyer, Jan, Hans-Heino Ewers, Rita Ghesquière, Michel Manson, Pat Pinset & Patricia Quaghebeur (eds) 2005. *Religion, Children's Literature and Modernity in Western Europe 1750–2000*. Leuven: Leuven University Press.
- Moberg, Marcus & Kennet Granholm 2012. The Concept of the Post-Secular and the Contemporary Nexus between Religion, Media, Popular Culture, and Consumer Culture. Teoksessa *Post-Secular Society*. Eds Peter Nynäs, Terhi Utriainen & Mika Lassander. New Brunswick: Transaction Publishers, 95–128. DOI: 10.4324/9781315127095-5.
- Nikolajeva, Maria 2003. *The Rhetoric of Character in Children's Literature*. Lanham: Scarecrow Press.
- 2010. *Power, voice and subjectivity in Literature for Young Readers*. New York & London: Routledge. DOI: 10.4324/9780203866924.
- Ommundsen, Åse Marie 2011. En Verden I Stadig Forandring. Norsk Bernelitteratur I Det Post-sekulære Samfunn. *Barnboken* 31(1), 17–31. DOI: 10.14811/clr.v31i1.56.
- Peltonen, Kai 2007. Homoseksuaalisuus ja raamatullisuus Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa. Teoksessa *Homoseksuaalisuus Raamatussa ja kirkon opetuksessa*. Toim. Antti Saarelma. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 55–79.
- Pesonen, Heikki, Elina Lehtinen & Nelli Myllärniemi 2011. Kuinka tutkia uskontoa elokuvassa? Lähtökohtia, periaatteita ja näkökulmia. Teoksessa *Elokuva uskonnon peilinä. Uskontotieteellisiä tarkennuksia länsimaiseen populaarielokuvaan*. Toim. Heikki Pesonen, Elina Lehtinen, Nelli Myllärniemi & Minja Blom. Helsinki: Helsingin yliopisto, 10–14.
- Pulkkinen, Tuija 1998. *Postmoderni politiikan filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rannela, Terhi 2002. Lukiolaisen taivasosuus. *Onnimanni* 1/2002, 8.
- Rimmon-Kenan, Shlomith 1991. *Kertomuksen poetiikka*. (Narrative Fiction, 1983.) Suom. Auli Viikari. Helsinki: SKS.
- Rintakoski, Marika 2000. Imelää kiihkoporukkaa ja Jumalan lapsia. Uskovaisen kuva 1990-luvun suomenkielisissä nuortenromaaneissa. [Pro gradu] Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 2002. Kiihkoilevia hihhuleita ja imeliä maitonaamoja. Teoksessa *Uskonto, julkisuus ja muuttuva yhteiskunta*. Toim. Tuula Sakaranaho & Heikki Pesonen. Helsinki: Yliopistopaino, 226–249.
- Silvanto, Satu 2002. *Ecce Homo – katso ihmistä. Valokuvanäyttely kulttuurikiistan*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 74.
- Sjö, Sofia 2011. Kielletty maailma. Seksuaalisuus, vapaus ja uskonto kahdessa pohjoismaisessa elokuvassa. Teoksessa *Elokuva uskonnon peilinä. Uskontotieteellisiä tarkennuksia länsimaiseen populaarielokuvaan*. Toim. Heikki Pesonen, Elina Lehtinen, Nelli Myllärniemi & Minja Blom. Helsinki: Helsingin yliopisto, 138–152.
- Sjö, Sofia & Andreas Häger 2015. Filmic Constructions of the (Religious) Other: Laestadians, abnormality, and hegemony in contemporary Scandinavian cinema. *Temenos - Nordic Journal of Comparative Religion*, 51(1), 25–44. DOI: 10.33356/temenos.9477.
- Smith, Carissa Turner 2020. *Cyborg Saints Religion and Posthumanism in Middle Grade and Young Adult Fiction*. Milton: Routledge. DOI: 10.4324/9780429201691.

- Spivak, Gayatri Chakravorty 1994. Can the subaltern speak? Teoksessa *Colonial discourse and postcolonial theory: a reader*. Eds Patrick Williams & Laura Chrisman. New York: Columbia University Press, 66–111.
- Taira, Teemu 2006. *Notkea uskonto*. Turku: Eetos.
- 2007. Uskonto nykykulttuurissa: avainsanoja ja näkökulmia. Teoksessa *Nyky aika kulttuurintutkimuksessa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 86. Toim. Erkki Vainikkala & Henna Mikkola. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 270–300.
- 2019. *Pehmeitä kumouksia. Uskonto, media, nykyaika*. Turku: Eetos.
- Trites, Roberta Seelinger 2000. *Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature*. Iowa City: University of Iowa Press.
- 2014. *Literary Conceptualizations of Growth: Metaphors and Cognition in Adolescent Literature*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. DOI: 10.1075/clcc.2.